

**АБСОЛЮТИЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОСТІ І ДОБРОБУТУ СУСПІЛЬСТВА.
ЧАСТИНА ІІІ.
ПРАВА ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ АКТАХ
ТА ОСНОВНІ РАЦІОНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Кононенко Ю.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3703-7774>
yuriy.s.kononenko@vu.cdu.edu.ua*

Джолос С.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0001-5523>
debofor@gmail.com*

Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Абсолютизація прав людини як загроза державності і добробуту суспільства. Частина ІІІ. Права людини в міжнародних і національних актах та основні раціоналістичні засади їх реалізації.

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та особливостей закріплення прав людини у міжнародних та національних актах, а також віднайденню основних раціоналістичних засад їх реалізації.

Вказано на неефективність сучасної системи міжнародного захисту прав людини. Обґрунтовано думку про те, що відповідальність держави за порушення прав людини перед міжнародними органами принижує авторитет держави як найважливішого гаранта прав людини.

Звернуто увагу на той факт, що саме поняття «порушення прав людини» є відверто політизованим та не враховує кримінальну злочинність (яка становить основну внутрішньодержавну загрозу людині), і, таким чином, не відображає реального стану захисту інтересів людини в державі. З'ясовано істинні цілі створення концепції прав людини. Вказано на той факт, що «захист прав людини і демократії» у певних випадках виступає приводом і «виправданням» для насильницького повалення влади, іноземної агресії і масового знищення людей.

Обґрунтовано думку про те, що, в дійсності, права людини (особливо «позитивні») не можуть існувати без держави. Звернуто увагу на ту обставину, що абсолютизація природних прав людини та недооцінка ролі держави, фактично, повертає людей до стану природної дикості і середньовічного варварства. Вказано на конфлікт положень Основного Закону про визнання людини «найвищою соціальною цінністю» та конституційного обов'язку захисту Вітчизни. Вказано на той факт, що міжнародне право, закріплюючи право націй на самовизначення та визнаючи нації, що борються за незалежність, суб'єктом міжнародного права, фактично, легалізує війну і масове знищення людей.

Звернуто увагу на той факт, що, в дійсності, не буває абсолютних прав людини, внаслідок чого абсолютизація останніх видається нонсенсом. Вказано на шкідливість абсолютизації політичних прав людини, зокрема «природного права на повстання» та ідеї «народного суверенітету», а також розкрито їх суперечність дійсності та історичним закономірностям виникнення і функціонування держави і права. Обґрунтовано думку про те, що права людини не є і не повинні бути самоціллю, заради якої слід послаблювати державну владу, адже саме сильна ефективна держава, в дійсності, й є основним гарантом миру, порядку, безпеки, добробуту і цивілізації та реального забезпечення найважливіших

прав людини (з урахуванням адекватного розуміння їхньої сутності, обсягу і змісту). Окреслено основні засади забезпечення державою належної реалізації особистих, політичних, соціально-економічних і культурних прав людини і громадянина тощо.

Ключові слова: права людини, міжнародні документи з прав людини, міжнародний механізм захисту прав людини, відповідальність держави перед особою, порушення прав людини, держава, конституція, абсолютизація прав людини, сильна держава.

Kononenko Yu.S., Dzholos S.V. Absolutization of human rights as a threat to the statehood and the welfare of society. Part III. Human rights in the international and national acts, and the main rationalistic aspects of their realization.

The article is devoted to the investigation of the essence and peculiarities of the exposition of the human rights in the international and national acts, and also to the main rationalistic aspects of their realization.

The authors say that the modern international system of human rights protection is inefficient. It was emphasized that the responsibility of the state for the violation of human rights before the international organs undermines the authority of the state as the most important guarantor of human rights.

The authors pay attention to that fact that the very concept «the violation of human rights» is explicitly politicized and does not take into account the criminality (which constitutes the main domestic threat to a person), and, thus, does not reflect the real situation of the protection of human interests in the state. The real aims of the creation of the concept of human rights were found. It was emphasized that «the protection of human rights and democracy» sometimes acts as a pretext and «justification» of violent overthrow of power, foreign aggression and mass termination of people.

The authors say that, in fact, the human rights (and especially the «positive» one) cannot exist without the state. It was found that the absolutization of the natural human rights and underestimation of the role of the state, in fact, returns people to the state of natural savagery and medieval barbarism. The authors emphasize on the collision between the constitutional rules about the recognition of a human as «the main social value» and about the duty of the citizens to defend the Motherland. Also, the authors say that the right of a people to self-determination, as well as the recognition of the nations, who fight for the independence, as the subjects of the international law, in fact, means that the international law justifies the war and the mass termination of people.

It was emphasized that, in reality, there are no absolute human rights, so it is senseless to absolutize them. The authors say that the absolutization of the human rights is harmful, especially in the case of the absolutization of the political human rights in general, and such rights as the «natural right of the rebellion» and the «popular sovereignty» in particular. Also, the authors say that the ideas of the popular sovereignty contradict the reality and the historical regularities of the appearance and functioning of the state and law. It was emphasized that human rights are not and should not be an end in themselves, for the sake of which the state power should be weakened, because, in fact, exactly the strong and effective state is the main guarantor of peace, order, security, well-being, civilization and the real provision of the most important human rights (taking into account an adequate understanding their essence, scope and content). The main aspects of the proper provision of the realization by the state of the civil, political, economic, social and cultural rights of a human and of a citizen were determined, etc.

Key words: human rights, international documents on human rights, international mechanism of human right protection, responsibility of a state before a person, violation of human rights, state, constitution, absolutization of human rights, the strong state.

Постановка проблеми. В наш час широкого розмаху набуло нормативне закріплення найрізноманітніших прав людини як на міжнародному, так і на національному рівнях. Водночас, вбачається, що, фактично, далеко не всі життєво важливі права людини (зокрема соціально-економічні і культурні) реалізуються належним чином. Натомість, пафос ідей «народного суверенітету» і «природного права народу на повстання» та абсолютизація деяких інших прав людини (насамперед, політичних), як показує досвід історії та реалії сьогодення, далеко не завжди йдуть на користь суспільству. Тож, важливим завданням сучасної політико-правової науки є осягнення сутності та ества прав людини, з'ясування особливостей їх нормативного закріплення у міжнародних та національних документах, а також визначення основних раціоналістичних засад їх належної реалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зауважити, що досліджувана проблематика перебувала у полі зору багатьох мислителів давнини і сучасності, зокрема таких класиків політико-правової думки,

як Ж. Боден, Г. Гроцій, Г. Гуго, Л. Гумплович, Н. Макіавеллі, Г. Пухта, римські юристи, Ж.Ж. Руссо, Ф.К. Савіньї та ін., а також, таких дослідників Новітнього періоду, як А.В. Войціховський, Г.Г. Демиденко, С.В. Джолос, Л.М. Жовтоніжко, О.В. Ківець, В.М. Кириченко, Ю.С. Кононенко, С. Лисенко, С.М. Перепьолкін, О.В. Петришин, Ю.М. Соколенко, М. Сорнараях, Л. Старецька, Є. Чернецький, Ю.С. Шемшученко, І.А. Шуміло та ін.

Формулювання цілей статті. Водночас, вбачається, що деякі аспекти досліджуваної проблематики потребують уточнення, належного розуміння і справедливої оцінки. Тож, у межах цієї статті ми плануємо: а) вказати на неефективність сучасної системи міжнародного захисту прав людини; б) обґрунтувати думку про те, що відповідальність держави за порушення прав людини перед міжнародними органами суперечить справедливості, принижує авторитет держави як найважливішого гаранта прав людини та дає змогу реальним порушникам – окремим посадовцям – уникнути відповідальності і продовжити порушувати права людини; в) звернути увагу на той факт, що саме поняття «порушення прав людини» є відверто політизованим та не враховує кримінальну злочинність (яка становить основну внутрішньодержавну загрозу людині), і, таким чином, не відображає реального стану захисту інтересів людини в державі; г) вказати на той факт, що «захист прав людини і демократії» дуже часто виступає приводом і «виправданням» для революцій, насильницького повалення влади, іноземної агресії і масового знищення людей; г) обґрунтувати думку про те, що, в дійсності, права людини (особливо «позитивні») не можуть існувати без держави; д) звернути увагу на ту обставину, що абсолютизація природних прав людини та недооцінка ролі держави, фактично, повертає людей до стану природної дикості і середньовічного варварства; е) вказати на певну суперечність між положеннями Основного Закону про визнання людини «найвищою соціальною цінністю» та конституційним обов'язком захищати Вітчизну; є) вказати на той факт, що міжнародне право, закріплюючи право націй на самовизначення та визнаючи нації, що борються за незалежність, суб'єктом міжнародного права, фактично, легалізує війну і масове знищення людей; ж) звернути увагу на той факт, що, в дійсності, не буває абсолютних прав людини, внаслідок чого абсолютизація останніх видається безглуздою; з) вказати на шкідливість абсолютизації політичних прав людини, зокрема «природного права на повстання» та ідеї «народного суверенітету», а також розкрити їх суперечність дійсності та історичним закономірностям виникнення і функціонування держави і права; и) обґрунтувати думку про те, що права людини не є і не повинні бути самоціллю, заради якої слід послаблювати державну владу, адже саме сильна ефективна держава, в дійсності, й є основним гарантом миру, розвитку, правопорядку, безпеки та реального забезпечення найважливіших прав людини (з урахуванням адекватного розуміння їхньої сутності, обсягу і змісту); і) окреслити основні засади забезпечення державою належної реалізації особистих, політичних, соціально-економічних і культурних прав людини і громадянина тощо.

Виклад основного матеріалу. У сучасності, права людини закріплено на міжнародному рівні у багатьох документах – у Загальній декларації прав людини 1948 р., Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. тощо.

Тим не менше, необхідно сказати, що юридична чинність принаймні деяких із зазначених вище міжнародних документів (і, відповідно, закріплених у них прав), насправді, є достатньо спірною. Так, зокрема, навіть Загальна декларація прав людини 1948 р. [1] має неоднозначну юридичну природу. Чимало дослідників вказують на той факт, що «За своєю формою Загальна декларація прав людини є резолюцією Генеральної Асамблеї ООН і як така не може розглядатися як міжнародний договір, не може створювати міжнародних правових зобов'язань» [2, с. 129], або ж що «затверджена резолюцією ГА ООН, Загальна декларація прав людини як на момент її прийняття, так і зараз не є юридично обов'язковим документом» [3, с. 45]. Проте, деякі дослідники вказують, що «припинення існування СРСР, проголошення незалежності новими державами, зокрема й Україною, визнання ними великого політичного і морального авторитету положень Декларації та їх тривале втілення у життя на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях сприяли формуванню міжнародного звичаю як доказу загальної практики, визнаної правовою нормою, обов'язкова юридична сила якої, на сьогодні, є беззаперечною» [3, с. 45].

Тобто казати про юридичну чинність Загальної декларації прав людини 1948 р., якщо не за формою, то хоча би за змістом, можна лише у тому разі, якщо вважати, що вона, нібито, увібрала у себе і закріпила міжнародні звичаї у сфері прав людини. Водночас, необхідно розуміти, що історія, скоріше, навпаки свідчить, що міжнародним звичаєм є якраз всезагальне систематичне грубе і зухвале порушення основних прав людини, а не їх захист і дотримання – достатньо згадати численні випадки

масових вбивств, що пронизують всю історію Європи (та й інших регіонів – згадаймо, наприклад, масові людські жертвоприношення у ацтеків тощо), – від Верденської різанини, влаштованої Карлом Великим у 782 р., до днів нацистів часів Другої Світової війни. В цьому плані не є виключенням і масове знищення людей різноманітними угрупованнями (наприклад, яacobінцями в 1793-1794 рр., або ж більшовиками, есерами і білогвардійцями у 1917-1922 рр.) під час революцій, які, нібито, якраз і були спрямовані на утвердження і розвиток прав людини... Якщо, до того ж, згадати про рабовласництво і кріпацтво, можна упевнено сказати, що досвід історії переконливо свідчить, що порушення прав людини має не менше підстав вважатися міжнародно-правовим звичаєм, аніж їх захист.

У свою чергу, Міжнародні пакти про права людини 1966 р. засвідчують, що права людини значно легше закріпити на папері, ніж реально здійснити, а формально проголошені права людини та її реальні можливості – це зовсім різні речі.

Так, зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. у ч. 1 ст. 2 передбачає, що кожна держава-підписант «зобов'язується поважати і забезпечувати... права, визнані в цьому Пакті» [4], тобто цей Пакт обов'язковий для держав-підписантів, а для контролю за його виконанням навіть функціонує Комітет з прав людини ООН.

Натомість, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. у ч. 1 ст. 2 передбачає лише зобов'язання держав-підписантів «вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав» [5], що вказує на необов'язковість положень цього Пакту та можливість відступу від них під приводом відсутності у держави відповідних ресурсів.

При цьому, зрозуміло, що реальне благополуччя конкретної людини в дійсності залежить саме від рівня забезпечення її соціально-економічних і культурних прав, а не від наявності у неї формального права брати примарну участь в управлінні державою в межах своєї однієї багатомільйонної частки голосів виборців (яким люди часто взагалі не користуються, про що свідчать доволі поширені випадки абсентеїзму) чи її «права на повстання», що призводить до суцільної руйнації та хаосу...

Крім того, необхідно сказати, що пафосні положення міжнародних правозахисних документів різко контрастують з практикою їх реалізації.

Слід розуміти, що захист прав людини у міжнародних інстанціях є доволі ефемерним. Для прикладу, зауважимо, що Європейський суд з прав людини (який вважається найбільш дієвим міжнародним механізмом захисту прав людини) відхиляє 96% заяв як «неприйнятні» [6, с. 22], а розгляд решти (4% заяв) затягується на довгі роки.

В принципі, міжнародний механізм захисту прав людини здатен захистити права людини лише від дрібних та поодиноких порушень, які фактично були допущені без вини і злого умислу держави, в результаті сваволі чи помилки окремого посадовця, і які держава-порушниця згодна виправити.

Натомість, якщо держава не збирається належним чином захищати права людини, вона просто не ратифікує міжнародні правозахисні конвенції та не визнає юрисдикцію міжнародних судових і квазі-судових органів.

При цьому, все, що може зробити певна міжнародна правозахисна організація проти держави-порушниці прав людини, – це виключити її зі свого складу, тим самим повністю розв'язавши їй руки, що цілком влаштовує справжніх тиранів (як приклад – вихід гітлерівської Німеччини і мілітаристської Японії зі складу Ліги Націй у 1933 р. та виключення сталінського СРСР з Ліги Націй 14.12.1939 р. за розв'язання Радянсько-Фінської війни 1939-1940 рр.).

Зауважимо, що такого роду виключення держави-порушниці зі складу правозахисної організації робить права людини ще більш беззахисними. Так, скажімо, виключення Росії зі складу Ради Європи в березні 2022 р. зробило неможливим звернення до Європейського суду з прав людини тих українців, які безпосередньо постраждали внаслідок російського вторгнення. До того ж, тепер і російські громадяни, включаючи опозиціонерів, позбавлені захисту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [7]. Крім того, ніщо більше не заважає відновленню у сучасній Росії смертної кари як міри покарання...

Все це переконливо свідчить, що міжнародний механізм захисту прав людини є принципово непридатним для протидії більш-менш серйозним і масовим порушенням і, в кращому разі, тримається виключно на чесному слові та залежить від волі доброї держави-порушниці.

При цьому, очевидно, що справжнього тирана не зупинять жодні міжнародні суди і конвенції, оскільки міжнародний трибунал можливий тільки після перемоги над ним у війні. Водночас, ціна такого «правосуддя» може бути неспіврозмірно високою, порівняно з дійсною шкодою, що була за-

подіяна таким «тираном». Так, скажімо, повалення режиму М. Каддафі в Лівії у 2011 р. коштувало десятки тисяч життів (що в рази перевищує чисельність жертв режиму) та завершилося повною руйнацією процвітаючої держави, яка гарантувала своїм громадянам високі соціальні стандарти. У свою чергу, повстання проти режиму Асада та подальша Громадянська війна в Сирії за участі іноземних інтервентів по обидва боки барикад забрала життя півмільйона громадян та повністю знищила Сирію [8, с. 104-111].

Тож, слід пам'ятати слова класика теорії природного права і засновника науки міжнародного права Г. Гроція про те, що хоча метою справедливої війни є самозахист, повернення майна і покарання винних, тим не менше «У більшості випадків набагато краще і вірніше не скористатися своїм правом (на війну). Узагалі мир завжди краще війни. А якщо війна почалася, то потрібно пам'ятати що в будь-якому разі кінцева мета війни – мир» [9, с. 75].

Враховуючи, що саме переможці будуть судити переможених, цілком очевидно, що ніщо не завадить першим приписати окремі свої «грішки» останнім, як це наприклад зробила з Катинським розстрілом офіційна радянська історіографія Нюрнберзького процесу... Тож, можна не сумніватися в тому, що «добро» завжди переможе «зло», тим більше, що історію пишуть переможці...

Отже, міжнародний механізм захисту прав людини здатен захистити права людини лише від поодиноких дрібних порушень і, в цілому, безсилий проти справжніх тиранів і масових зухвалих порушень прав людини, які часто взагалі приписуються невідомо кому, що, загалом, робить права людини фікцією, а спроби їх міжнародно-правового захисту – фарсом.

Зауважимо, при цьому, що сама ідея відповідальності держави за порушення прав людини перед міжнародними інстанціями є абсурдною і несправедливою, адже, в дійсності, права людини порушує конкретний чиновник, який тим самим порушує і певні закони держави.

Держава не уповноважувала посадовця порушувати права людини і закони держави, тож, порушення прав людини посадовцем – це його особистий протизаконний акт сваволі, що порушує правовий порядок держави. Тож, за порушення прав людини повинен відповідати конкретний чиновник: перед людиною – за порушення її прав, і перед державою – за порушення її законів.

Для забезпечення реальної можливості сплати компенсації потерпілій особі, вбачається доречним запровадження інституту страхування відповідальності держслужбовців (подібно до того, як це є зараз у приватних нотаріусів), що, однак, не виключає їх відповідальність перед державою за конкретною порушеною статтею.

Натомість, якщо держава відповідає перед особою за протизаконну діяльність чиновників, тим самим, із захисника вона перетворюється на правопорушника, її авторитет принижується, а справжній винуватець – конкретний чиновник – уникає відповідальності і продовжує порушувати права людини.

Враховуючи, що складовими держави є народ, територія і влада, виходить, що якщо держава сплачує особі компенсацію, то реально перед скривдjenим відповідають ні в чому не винні платники податків та нежива субстанція (територія), а не чиновник-кривдник, що зайвий раз вказує на абсурдність ідеї відповідальності держави перед особою. У свою чергу, можливість регресного позову держави до винного посадовця лише підтверджує той факт, що реальним порушником прав людини є не держава, а конкретна посадова особа, що порушує законодавство.

При цьому, необхідно розуміти, що «права людини» є відверто політизованим поняттям, що застосовується для позначення тих рідкісних у загальному масиві протиправних діянь випадків порушень прав людини, що здійснюються саме посадовими особами, а не пересічними громадянами.

Натомість, досить парадоксальною є ситуація, коли найбільш зухвалі порушення прав людини – вбивства, розбої, грабежі, звалтування, тілесні ушкодження, хуліганства, знищення майна тощо – не охоплюються поняттям «порушення прав людини», а відносяться лише до категорії звичайної кримінальної злочинності, за рівень якої держава жодною мірою не відповідає перед особою, і, більше того, протидіяти якій доволі часто якраз і заважає демагогія на тему прав людини і пильний нагляд міжнародної спільноти.

Тож, теоретично можливою є ситуація, за якої держава з найвищим у світі фактичним рівнем злочинності та небезпеки для життя громадян, водночас, буде державою, в якій формально існуватиме найвищий рівень розвитку прав людини. Більше того, якщо в якійсь країні буде повністю ліквідовано правоохоронну систему та всі державні органи, незважаючи на спричинений цим жахливий рівень злочинності, повний параліч управління і тотальний хаос у суспільстві, саме така країна характеризуватиметься повною відсутністю порушень прав людини з боку держави, оскільки органи державної

влади перестали реально функціонувати і, таким чином, більше не спроможні бодай щось робити, у т.ч. і «порушувати права людини».

Таким чином, стає цілком очевидно, що ідея прав людини була вигадана не для забезпечення людям нормальних умов життя, а виключно для того, щоб: а) паралізувати державне управління за допомогою бюрократизму, крютотворства та юридизації всіх мислимих і немислимих суспільних відносин; б) принизити авторитет і цінність держави в очах народу; в) підбурювати натовп до бунту («революції»); г) чинити тиск і висловлювати претензії на адресу держави, втручатися у її внутрішні справи; г) виправдовувати агресію іноземних загарбників під гаслами «захисту прав людини і демократії».

В цьому контексті, необхідно окремо вказати на той факт, що права людини – це класичний привід для втручання у внутрішні справи суверенної держави та військової інтервенції, як про це свідчить низка нещодавніх подій. Достатньо згадати, насамперед, іноземне вторгнення в Лівію (для підтримки т.зв. «Арабської весни» у 2011 р.), Сирію (росіян – для підтримки режиму Асада, американців – для підтримки повстанців), або ж повномасштабне вторгнення Збройних Сил Росії на суверенну територію України нібито «для захисту прав російської меншини». Та й США розбомбили Югославію, Ірак, Лівію та інші країни виключно «для захисту прав людини і демократії»...

Тож, слід визнати, що права людини інколи використовуються як знаряддя для деструкції фундаментальних принципів міжнародного публічного права, викладених у Статуті ООН 1945 р. [10], Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р. [11], Гельсінському Заключному Акті НБСЄ 1975 р. [12].

Враховуючи тісний зв'язок міжнародного права із природним [13], що виразно відображений ще у працях Г. Гроція [14], слід визнати, що права людини, будучи знаряддям порушення міжнародного публічного права, водночас, порушують і веління природного права.

Тож, абсолютизація прав людини, фактично, порушує природне право і більшість фундаментальних принципів міжнародного публічного права (принцип невтручання у внутрішні справи, принцип мирного вирішення міжнародних спорів, принцип незастосування сили і погрози силою, непорушність кордонів, територіальна цілісність держав, принцип суверенної рівності держав і поваги прав суверенітету тощо) та є приводом і «виправданням» для війни та масових вбивств «для захисту прав людини і демократії».

Водночас, інтернаціоналізація та універсалізація, як форми абсолютизації прав людини, створюють хибне уявлення про те, що, нібито, права людини можуть реально існувати без держави і що, нібито, держава є не їх захисницею, а основною порушницею.

В цьому контексті слід згадати, що професор Національного університету Сінгапуру М. Сорнарайях, визнаючи велике значення міжнародного права для майбутнього розвитку азійського регіону, тим не менше, вважає, що держави Азії «повинні мати досить сильну верховну владу для того, щоб сприяти захисту своїх інтересів, а не виконувати розпорядження організацій, керованих пануючими країнами. Один з основних постулатів західних уявлень про демократичний устрій суспільства, що проголошує пріоритет індивідуальних прав людини, не поділяється багатьма азійськими державами. Азійські проблеми, що стосуються розвитку та етнічних питань, відрізняються від тих, які стояли перед Європою. Тому їх рішення має бути знайдено самими жителями Азії» [15, с. 312; 16, с. 140]. Цілком очевидно, що наведена думка актуальна не тільки для країн Азії, але і для держав будь-якого іншого регіону, якщо вони дійсно прагнуть мати суверенітет і служити розвитку суспільства.

Зауважимо, що, в дійсності, саме держава дарує і захищає права людини: у тварин теж є природне право (яке римляни небезпідставно поширювали на всіх живих істот [9, с. 42]), однак це не забезпечує їх одна від одної, оскільки у тваринному світі немає держави, яка би захищала природні права; тож, природні права стають більш-менш реальними виключно за умови їх захисту державою. Притаманність природних прав всім живим істотам, також, вказує і на той факт, що «природними» можуть вважатися тільки деякі базові особисті права людини (право на життя та деякі інші), оскільки жодні інші види живих істот не мають ні громадянських, ні політичних, ні соціально-економічних, ні культурних прав. Це, у свою чергу, вказує, що останні повною мірою походять і залежать від держави.

Водночас, цілком логічно, що, окрім міжнародних механізмів, права людини захищаються і на національному рівні. Так, мало яка із сучасних конституцій обходиться без формалізованого закріплення певного переліку прав людини.

Здавалося би, конституції для того й існують, щоб гарантувати права людини, проте, необхідно розуміти, що якщо природні права належать людині від самої природи і не залежать від волі держави,

то намагання держави їх формалізувати і закріпити в законодавстві є або непотрібним (адже права людини існують і без держави), або ж взагалі шкідливим, адже, формалізуючи певні природні права, держава їх перекручує, узалежнює від себе, а то і взагалі обмежує. Так, наприклад, абсолютне «природне право на повстання» перетворюється державою на доволі обмежене «конституційне право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації», що пов'язане із необхідністю повідомляти місцеві органи влади про заплановані заходи, а також із можливістю заборони їх проведення у судовому порядку...

Крім того, закріплюючи одні права людини, держава, фактично, піддає забуттю другі (ті, що не були формалізовані).

Тож, теоретично, правовий звичай, що склався історично й утвердився завдяки багатократному тривалому вжитку, є більш демократичним джерелом права, що створене безпосередньо народом і повністю відображає його волю (інакше звичай вийшов би із вжитку), аніж законодавство, що відображає (сва)волю правителя і держави (як це впливає з ідей мислителів історичної школи права – Г. Гуго, Ф.К. Савіньї, Г. Пухти [9, с. 134-137]).

Інакше кажучи, закріплюючи одні і нівелюючи інші природні права людини, замінюючи звичай законами, держава, фактично, здійснює акт деспотичної тиранії, що придушує свободу та порушує віковічну мудрість і волю народу, що відображалася у звичаях, незалежних від волі держави...

При цьому, зрозуміло, що щойно наведені міркування, м'яко кажучи, є доволі спірними, – зате вони якнайкраще ілюструють той факт, що абсолютизація природних прав людини та недооцінка ролі держави, фактично, повертає людей до стану природної дикості та середньовічного варварства...

Крім того, необхідно зазначити, що нерідко положення багатьох конституцій про права людини є вельми суперечливими і такими, що явно не відповідають дійсності.

Так, наприклад, у ст. 3 Конституції України зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [17]. Разом із тим, зауважимо, що поняття «людина» включає у т.ч. і загарбників, окупантів, сепаратистів, бунтівників, злочинців, убивць, колаборантів, зрадників, найманців, мародерів та інші категорії осіб, яких наврайд чи можна вважати «найвищою соціальною цінністю», особливо в умовах здійснення суверенною державою права на самооборону (ст. 51 Статуту ООН [10]) від іноземного військового вторгнення...

Тож, визнання на конституційному рівні абстрактної людини «найвищою соціальною цінністю» є не більше ніж ідеалістичним положенням, яке, однак, не повинно використовуватися на шкоду реалізації оборонної і правоохоронної функцій держави.

Крім того, на превеликий жаль, Збройні Сили та цивільне населення держави також несуть істотні втрати під час війни в ім'я виконання такого конституційного обов'язку, як «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» (ст. 65 Конституції [17]), а також для захисту від посягань загарбника землі, як «основного національного багатства» (ст. 14 Конституції [17]) й «об'єкта права власності Українського народу» (ст. 13 Конституції [17]).

У зв'язку з цим, необхідно вказати на конкуренцію (колізію) положень ст. 3 і ст. 65 Конституції України, адже на одній чаші терезів перебувають сотні тисяч людських життів («найвищих соціальних цінностей»), а на другій – «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України»...

Разом із тим, заради справедливості, необхідно зауважити, що попри пафосні формулювання і бурну імітацію захисту прав людини, в дійсності, міжнародне право розглядає людей в якості витратного матеріалу і «корму для ворон»: достатньо згадати, що воно, фактично, дозволяє братовбивчу війну під гаслами реалізації т.зв. «принципу права націй на самовизначення» [18, с. 34-37], а також відкрито легалізує банди головорізів і вбивць, надаючи їм статусу суб'єктів міжнародного права, що гордо іменуються «націями, що борються за незалежність» [18, с. 71-73].

В енциклопедичних статтях на тему прав людини [19; 20] резонно зазначено, що права людини прийнято поділяти на абсолютні та відносні. При цьому, до абсолютних відносять такі фундаментальні права людини, обмеження або тимчасове призупинення яких не допускається в демократичній державі за жодних обставин, – це, зокрема: право на життя, право не піддаватися тортурам, насильству, жорсткому поведженню чи покаранню, що принижують людську гідність, право на недоторканість приватного життя, особисту і сімейну таємницю, захист своєї честі, гідності та доброго імені, свобода совісті, віросповідання, а також право на судовий захист, правосуддя [19; 20, с. 350-351].

Разом із тим, цілком очевидно, що найважливішим із зазначених фундаментальних прав людини є право на життя, оскільки без нього всі інші права втрачають зміст. Водночас, варто зауважити, що, в дійсності, навіть воно не є абсолютним – людині цілком законно може бути заповдіано смерть іншою людиною, скажімо, у випадку необхідної оборони. Більше того, навіть найбільш прогресивний у світі

правозахисний міжнародний документ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р., – у ст. 2 прямо вказує на те, що право на життя не є абсолютним:

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [7].

Також, варто згадати, що обсяг і зміст найважливішого права людини – права на життя – істотно варіювався в різних народів у різні часи – від скидання слабких немовлят у прірву в Давній Спарті та повсюдної поширеності смертної кари як міри покарання аж до середини ХХ ст. і до повної або часткової заборони абортів та скасування смертної кари у багатьох сучасних державах. Тож, слід визнати, що істотні відмінності обсягу і змісту прав людини у різних народів у різні часи демонструють, що, в дійсності, права людини залежать від рівня розвитку суспільства і волі держави, а не походять від природи, розуму чи Бога, тобто реальні права людини – це продукт держави, що не має жодного відношення до природного права.

У зв'язку з викладеним вище, постає закономірне питання: чи є логічно обґрунтованою абсолютизація прав людини, якщо самі вони не є абсолютними?

В загальному плані, зазначимо, що в результаті абсолютизації прав людини виникає замкнене коло: абсолютизація прав людини загрожує нормальному функціонуванню держави і буттю суспільства – погане управління спричиняє системну кризу і революцію (а часто й іноземне вторгнення) – революційний терор і загальний хаос ще більше порушують права людини – для захисту прав людини виникає потреба в сильній державі – але сильна держава утискає права людини – постає «потреба» в їх юридичному забезпеченні – знову виникає бюрократизація та абсолютизація прав людини, які загрожують нормальному буттю суспільства і функціонуванню держави – і так далі по колу...

До того ж, цілком очевидно, що агресивні сусіди використовують у власних інтересах внутрішній хаос і хитаннями між крайнощами, що мають місце у сусідній слабкій країні...

Так, кластичним прикладом згубності абсолютизації прав людини є досвід Речі Посполитої (1569-1795 рр.), де надмірні права шляхти (*liberum veto*, юридична рівність кожного шляхтича королю, виборність короля, постійні шляхетські сеймики, рокоші і конфедерації), яка складала 10-15% населення держави, призвели до сваволі магнатів, слабкості центральної влади, повного паралічу управління у другій половині ХVІІІ ст., суцільного хаосу і безладу, чим не забарилися скористатися російська, пруська та австрійська абсолютні монархії, які здійснили три Поділи Польщі (1772, 1793 і 1795 рр.). При цьому, надмірність прав польської шляхти, що, фактично, знищила державність Речі Посполитої, обернулася тотальною її дискримінацією на теренах Російської імперії, де після численних «розборів шляхти» першої половини ХІХ ст. в підсумку десь не більше 10% її представників змогли набутти (зберегти) права російського дворянства [21]. Цей історичний приклад наочно ілюструє той факт, що надмірність прав людини знищує державність, разом з якою гинуть і самі права людини.

Зауважимо, що особливо небезпечною для нормального буття суспільства є абсолютизація політичних прав людини, зокрема ідеї народного суверенітету і наділення народу т.зв. «правом на повстання», що прямо загрожує суспільству хаосом і знищенням. Докладне висвітлення сутності революцій і всіх тих небезпек, які вони несуть суспільству, було наведено у нашій нещодавній монографії на тему «Держава і революції» [8].

Тож, у межах цієї статті зауважимо лише, що визнання народу джерелом влади, залежність держави від громадської думки (часто хибної і мінливої) і певних громадських організацій (часто незаконних), короткостроковість правління, виборність, змінюваність і поділ влади, так само, як і пріоритет норм міжнародного права та залежність від «іноземних партнерів», підривають здатність держави ефективно правити й управляти, оскільки прямо суперечать основним ознакам державного суверенітету, що були сформульовані Ж. Боденом, – верховенству, абсолютності, постійності, єдності, неподільності і необмеженості влади [22; 9, с. 67-68].

Додамо, також, що ідея визнання народу джерелом влади (при всій повазі до її творця – мислителя, письменника, композитора, флейтиста і ботаніка Ж.Ж. Руссо) [23] не витримує критики. Річ у тім, що існування одностайної волі мільйонів громадян, обізнаність всіх людей у суспільно-політичних питаннях та непогрішимість громадської думки викликають великі сумніви. Крім того, означена ідея не враховує положення більшості основних теорій походження держави та історичний досвід, який переконливо свідчить, що влада, держава і право виникли в Стародавньому Світі за кілька тисяч років до Ж.Ж. Руссо (XVIII ст.) та його теорії народного суверенітету, що засвідчує здатність політико-правових інститутів ефективно функціонувати впродовж тисячоліть без широкої участі народу.

В цьому контексті слід навести слова видатного мислителя XIX ст. Л. Гумпловича: «Історія не дає нам жодного прикладу, де би держава виникала не за допомогою насильства, а якось інакше» [24, с. 47, 71], при цьому, «тільки по відношенню до завойовницького походження держав вчені посилаються на історію і таким чином визнають його історично достовірним, а інші способи виникнення, нібито очевидні самі по собі, допускаються без історичних доказів» [24, с. 49].

Тож, не даремно геніальний італійський мислитель епохи Ренесансу Н. Макіавеллі вчив: «влада державця повинна будуватися на міцній основі, інакше вона рухне. Основою же влади в усіх державах... служать хороші закони і хороше військо. Але хороших законів не буває там, де нема хорошого війська, і навпаки, де є хороше військо, там і закони хороші» [25, с. 77].

Таким чином, реальний фундамент держави – це її сила і монопольне право та здатність до законного і справедливого застосування насильства. При цьому, справжньою основою прав людини є саме сильна держава, яка здатна надійно захистити життя, здоров'я та власність своїх громадян від злочинних посягань та іноземних загарбників.

Разом із тим, у наших опонентів може скластися думка про те, що ми заперечуємо саму ідею прав людини. Це не так. Ми виходимо з того, що права людини не є самоціллю, заради якої необхідно послаблювати державну владу до критично низького рівня (як це зараз нав'язується країнам третього світу). Ми вважаємо, що тільки ефективна діяльність сильної держави спроможна забезпечити стан миру, належний правовий порядок, безпеку і процвітання суспільства, за відсутності яких особа не може реалізувати свої права. При цьому, часто авторитарний патерналізм (нерідко за рахунок певного обмеження «негативних», громадянських і політичних, прав, які апіорі не потребують втручання держави) здатен краще забезпечити права людини, від яких залежить її реальне благополуччя (йдеться, звичайно, про соціально-економічні і культурні права, як «позитивні» права, що даровані державою), аніж голодна демократія і ліберальна байдужість.

Тож, найважливішою засадою реального втілення прав людини є ефективна діяльність сильної держави, що спрямована на реальне забезпечення найважливіших прав людини при адекватному розумінні їх сутності, обсягу і змісту.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження, ми дійшли таких **висновків**:

1. Міжнародно-правовий захист прав людини є надзвичайно неефективним: а) юридична чинність Загальної декларації прав людини 1948 р. є вельми спірною; б) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. має скоріше декларативний і програмний, аніж обов'язковий характер; в) діяльність міжнародних судових і квазісудових органів залежить від визнання їх юрисдикції державою-порушницею; г) переважна більшість заяв про порушення прав людини оцінюються міжнародними інстанціями як «неприйнятні», а процес розгляду навіть «прийнятної» елементарної справи затягується на довгі роки; г) виключення зі складу міжнародної організації, як міра впливу на державу-порушницю, тільки погіршує стан захисту прав людини та повністю розв'язує руки тирану; д) ціна військового повалення диктаторського режиму, зазвичай, в десятки і сотні разів перевищує кількість його жертв тощо. Тож, міжнародно-правовий механізм захисту прав людини не спроможний захистити права людини від масових брутальних порушень у тоталітарній державі.

2. Відповідальність держави в цілому перед особою за порушення її прав внаслідок свавільних діянь окремих посадовців принижує авторитет держави як істинного гаранта прав людини, суперечить справедливості і здоровому глузду, адже держава не уповноважувала конкретного чиновника порушувати права людини, тож, його свавільні діяння також порушують і закони держави, за що саме він, чиновник, і повинен нести відповідальність, як перед особою – за порушення її прав, так і перед державою – за порушення її законів.

3. Саме поняття «порушення прав людини» є відверто політизованим (застосовується для позначення лише тих порушень, які були вчинені чиновництвом) і не охоплює кримінальну злочинність, яка якраз і являє собою основну внутрішньодержавну загрозу для будь-якої людини. Тож, теоретично,

цілком можливою є ситуація, за якої певна держава із найвищим у світі рівнем злочинності та небезпеки для життя громадян, водночас, буде вважатися країною із найвищим рівнем розвитку прав людини завдяки тому, що ліквідація правоохоронної системи, повний параліч державного управління і припинення функціонування органів влади роблять їх неспроможними робити бодай щось, у т.ч. і «порушувати права людини».

4. «Захист прав людини і демократії», як категорія абстрактна і така, що не піддається чіткому виміру, часто є приводом для підбурення бунтів і революцій, виправдання повалення влади, в результаті чого нерідко мають місце масові жертви, розквіт злочинності, хаос, іноземне вторгнення та грубе порушення фундаментальних принципів міжнародного права.

5. Права людини не можуть реально існувати без держави, оскільки саме вона дарує людині більшість із них (зокрема «позитивні», тобто соціально-економічні і культурні, права) та захищає усю їх повноту (у т.ч. і «негативні», тобто особисті і політичні, права) від порушень з боку інших людей.

6. Якщо права людини є «природними і невідчужуваними», то їх захист національним правом є або непотрібним (зокрема, якщо йдеться про «природні права», які і так належать людині «від народження» та існують незалежно від держави), або ж сприяє їх викривленню та обмеженню законодавчою діяльністю держави, яка, таким чином, вчиняє акт тиранії, коли свавільно замінює законами давні звичаї, які є найдемократичнішим джерелом права, адже були утворені безпосередньо народом і відображають його віковичну волю та мудрість... Зауважимо, що спірність щойно наведених міркувань вказує на той факт, що абсолютизація природних прав людини та недооцінка ролі держави, фактично, повертає людей до стану природної дикості і середньовічного варварства...

7. Положення конституцій багатьох країн світу про те, що абстрактна, фактично будь-яка, «людина є найвищою соціальною цінністю» не враховують усіх обставин дійсності, зокрема реалій війни із зовнішнім ворогом. До того ж, некритичне сприйняття і тлумачення «права націй на самовизначення» і визнання «націй, що борються за незалежність» суб'єктами міжнародного права, фактично, суперечать іншим принципам міжнародного права та ставлять під загрозу міжнародний мир і безпеку.

8. Попри поширений стереотип, в реальному житті не буває «абсолютних» прав людини: людина (або винна особа) може бути законно позбавлена навіть життя, зокрема у випадках необхідної оборони, виконання смертного вироку, запобігання втечі з-під варти, придушення повстання або заворушення, правомірного застосування зброї працівниками правоохоронних органів та військовослужбовцями, зокрема при знищенні окупантів в умовах війни тощо. Таким чином, не можна абсолютизувати права людини, які за своєю сутністю не є та не можуть бути абсолютними.

9. Особливу загрозу для порядку і добробуту суспільства представляє собою абсолютизація політичних прав громадян. При цьому, сама ідея народного суверенітету та наділення народу т.зв. «правом на повстання» не тільки загрожує суспільству хаосом революційних потрясінь, але й не витримує критики навіть в теорії. Так, існування одностайної волі мільйонів громадян, рівень їх політико-правової культури та непогрішимість громадської думки викликають великі сумніви. Крім того, історія вказує, що держава і право виникли у Стародавньому Світі, тобто з'явилися та достатньо ефективно функціонували без широкої участі народу ще за кілька тисяч років до того, як Ж.Ж. Руссо у XVIII ст. сформулював теорію народного суверенітету і назвав народ «джерелом влади».

До того ж, визнання народу джерелом влади, узалежнення держави від громадської думки (часто хибної і мінливої) і певних громадських організацій (часто незаконних), короткостроковість правління, виборність, змінюваність і поділ влади, так само, як і пріоритет норм міжнародного права та залежність від «іноземних партнерів», підбивають здатність держави ефективно правити й управляти, оскільки прямо суперечать основним ознакам державного суверенітету, що були сформульовані Ж. Боденом, – верховенству, абсолютності, постійності, єдності, неподільності і необмеженості влади.

10. Необхідно пам'ятати позицію Л. Гумпловича, який вказував, що єдиною теорією походження держави, що підтверджується досвідом історії, є теорія насильства, і, в дійсності, будь-яка держава виникає із завоювання, тоді як всі інші теорії просто сприймаються на віру без жодних історичних доказів. Тож, не менш актуальними видаються й ідеї Н. Макіавеллі про те, що реальним фундаментом держави є сила, «добре військо».

11. Таким чином, права людини не є і не повинні бути самоціллю, заради якої необхідно послаблювати державну владу до критично низького рівня і жертвувати державним суверенітетом у угоду окремим деклараціям міжнародного права та вказівкам «іноземних партнерів».

Насправді, найважливішою засадою реального втілення прав людини є ефективна діяльність сильної держави, як гаранта миру, порядку, безпеки, добробуту і цивілізації, що спрямована на реальне забезпечення найважливіших прав людини при адекватному розумінні їх сутності, обсягу і змісту.

12. Якщо права людини є «природними і невідчужуваними», належать людині від народження і не залежать від держави, незрозуміло, навіщо у такому разі взагалі потрібна остання? Однак, цілком очевидно, що цивілізоване буття суспільства немислиме поза державністю, тож і права людини не є такими абсолютними, як про них прийнято говорити сьогодні. Зазначимо, що особливого захисту з боку держави повинні зазнавати особисті права людини, які, на відміну від політичних, дійсно можуть мати природно-правовий характер і вимагають активних дій з боку держави у вигляді законодавчого закріплення, формування певного правового порядку та забезпечення функціонування системи державних органів, включаючи судові і правоохоронні.

13. Істинним показником сутності та ефективності певної держави є реальність, широта і ступінь забезпечення нею «позитивних» прав громадян, які даруються державою. Враховуючи, що саме належна реалізація соціально-економічних і культурних прав напряду впливає на якість життя громадян, важливим завданням і обов'язком держави є їх утвердження, забезпечення і розширення.

Тож, найвищою соціальною цінністю слід визнати державу як найвеличніше надбання народу, від якого напряду залежать можливість досягнення щастя і благополуччя кожним громадянином.

14. Право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду і віросповідання окремих осіб жодною мірою не повинно бути підставою для відсутності у держави офіційної ідеології та релігії, які є необхідними для згуртування суспільства, збереження політичних традицій, відображення мети держави та основних засад її забезпечення. Зрозуміло, при цьому, що офіційна ідеологія повинна мати державницький характер (сильна, ефективна, велика держава як запорука щастя і добробуту громадян).

15. Політичні права людини не є самоціллю та не повинні абсолютизуватися, особливо, якщо це може призвести до деструктивних явищ і процесів у суспільстві.

Як свідчить історичний досвід та події сьогодні, ідеї народного суверенітету та, особливо, «права народу на повстання» здатні заподіяти суспільству непоправну шкоду – спричинити масові заворушення, повалення чи захоплення влади, хаос у суспільстві та економічний занепад, розкол суспільства та втрату територій, терор та порушення прав людини, громадянські і революційні війни та війни із зовнішніми супротивниками, численні жертви та руйнування тощо. Тож, реалізація громадянами права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації повинна відбуватися у суворій відповідності до закону із правом і реальною здатністю правоохоронних органів негайно припиняти відповідні заходи у разі, якщо вони перестають бути мирними і законними, з подальшим притягненням винних до відповідальності.

16. Право народу на участь в управлінні державними справами повинно мати адекватне і виважене вираження, бажано у формі: а) цензового активного і пасивного виборчого права; б) ретельного партійного добору кандидатів на владні посади; в) двопартійної системи; г) непрямих і чітко фіксованих у часі виборів; г) невиборності певних вищих органів державної влади тощо. Досвід Великої Британії та США підтверджує корисність вищенаведених пропозицій.

17. Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії і громадські організації повинно бути суворо регламентоване: суспільно-шкідлива ідеологія, вчинення актів насильства або вандалізму, наявність воєнізованих і збройних формувань, організація масових заворушень та участь у них, проведення інших незаконних заходів тощо повинні невідворотно тягнути за собою заборону відповідних партій чи організацій з притягненням до юридичної відповідальності їх членів та повним відшкодуванням заподіяної шкоди за рахунок їх праці та майна.

Вбачається доречним встановлення певних обов'язкових вимог (цензів) до членів керівного складу політичних партій і громадських організацій, наприклад, таких, як: а) наявність певного рівня освіти; б) зрілий вік (зادля наявності життєвого досвіду); в) наявність трудового стажу (як підтвердження суспільно-корисної діяльності особи та її внеску у добробут суспільства); г) наявність певного майнового стану тощо.

18. Реалізація економічних прав, зокрема і права приватної власності та свободи зайняття підприємницькою діяльністю, повинна базуватися на поєднанні індивідуального та суспільного інтересу, соціально-відповідальному веденні бізнесу і наявності у держави необхідних правових підстав та господарських потужностей для належної реалізації її функцій, матеріального забезпечення і реального втілення найважливіших прав людини та інтересів суспільства.

19. Вбачається, що адекватне розуміння сутності прав людини та рівновага індивідуальних і колективних інтересів, належний баланс у відносинах держави та особи, досконала політична система та виважена соціально-економічна політика держави, панування закону та ефективна діяльність правоохоронних органів, формування високої правової культури суспільства та невідворотність покарання за злочини проти держави є запорукою розбудови сильної, ефективної і великої держави як гаранта непорушності належних громадянам прав, щастя і добробуту кожної людини.

Перспективним напрямком подальшої розробки відповідної проблематики вбачається детальне дослідження основних засад практичної реалізації вищезазначених рекомендацій.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 23.01.2023 р.).
2. Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. Вплив міжнародно-правових актів з прав людини на Конституцію України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2018. Спеціальний випуск № 3 (94) «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 128–131.
3. Перепьолкін С.М., Жовтоніжко Л.М. Феномен Загальної декларації прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2018. Спеціальний випуск № 3 (94) «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 43–47.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.01.2023 р.).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 22.01.2023).
6. Public Relations Unit of the European Court of Human Rights. European Court of Human Rights: Statistics on judgments by State. Statistics 1959 – 2010. URL: https://web.archive.org/web/20111027214814/http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E6B7605E-6D3C-4E85-A84D-6DD59C69F212/0/Graphique_violation_en.pdf
7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.01.2023 р.).
8. Кононенко Ю. С., Джолос С. В. Держава і революції : монографія. Черкаси : Видавець О.М. Третяков, 2022. 316 с.
9. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. : проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.
10. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 31.01.2023 р.).
11. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24.10.1970 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (дата обращения: 31.01.2023 г.).
12. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный Акт от 01.08.1975 г. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/39505_1.pdf (дата обращения: 31.01.2023 г.).
13. Київцев О.В. Джерело міжнародного права у природно-правовому мисленні. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 247-251.
14. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт с издания 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. 868 с.
15. Sornarajah M. The Asian Perspective to International Law in the Age of Globalization. *Singapore Journal of International and Comparative Law*. 2001. Vol. 5. P. 312.

16. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ : видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 168 с.
17. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
18. Детальніше про право націй на самовизначення і нації, що борються за незалежність, див: Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 544 с.
19. Шемшученко Ю.С. Права людини. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н – П. URL: https://leksika.com.ua/19670728/legal/prava_lyudini (дата звернення: 22.01.2023 р.).
20. Старецька Л. Права людини. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 350–351.
21. Детальніше див: Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Біла Церква: Видавець О.В. Пшонківський, 2007. 448 с.
22. Боден Ж. Шість книг о государстве. *Антология мировой политической мысли*: в 5 т. М.: Мысль, 1999. Т. 2. С. 689–695.
23. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / перевод с французского. Москва : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.
24. Гумплович Л. Общее учение о государствѣ. Санкт-Петербургъ, 1910. 516 с.
25. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2008. 272 с.